

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ТА МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. Статтю присвячено проблемі морального виховання учнівської молоді. Автор окреслює провідні принципи формування моральних цінностей в освітньому процесі Нової української школи в контексті педагогічної спадщини Василя Сухомлинського.

Ключові слова: школярі, виховання, моральні цінності, наукові підходи, методи.

Постановка проблеми. У концептуальних положеннях Нової української школи зазначено, що ефективною відповіддю на виклики сучасності мають стати освіта і виховання, які базуються на загальнолюдських цінностях, сформованості критичного, креативного мислення, соціально значущій мотивації життєдіяльності. Сьогодні українське суспільство, як ніколи, потребує громадян, творчих, здатних на духовне, моральне й соціально-культурне самотворення і на служіння державі та суспільству.

Пріоритетного значення в розбудові нової школи набуває завдання формування в учнів системи загальнолюдських цінностей – морально-етичних (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) та соціально-політичних (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). З урахуванням зазначеного заклад освіти має забезпечити виховання в учнів відповідальності за себе, за добробут нашої країни.

Аналіз досліджень за проблемою. Аналіз літературних джерел свідчить, що українській виховній традиції і науковій педагогіці моральне виховання дітей тісно поєднується з усіма іншими напрямками виховання, зокрема національним, громадянським, патріотичним. Це зумовлено тим, що громадянські та патріотичні цінності були для українців особливо важливими. Виборювання прав, свобод людини завжди було для українців ключовим пріоритетом, оскільки Україна часто ставала предметом посягання інших держав. Саме тому патріотичні та

громадянські цінності ставали синонімами моральних [1].

Серед авторів, які звернулися у своїх працях до дослідження проблем морального виховання школярів, слід назвати М. Лукашевича, В. Малахова, В. Степаненка, Г. Чайку, А. Корнійчук, А. Богуш, В. Білоусову та інших.

Проблема морального виховання привертала увагу багатьох вчених минулого (Х. Алчевська, Б. Грінченко, Т. Лубенець, С. Русова). Інтенсивне розроблення окресленої

проблеми у вітчизняній педагогіці пов'язано з іменами Г. Ващенко, А. Макаренка, В. Сухомлинського та інших. На сучасному етапі проблему морального виховання висвітлено у низці праць А. Канищенко, В. Білоусова, А. Богуш, А. Корнійчук, К. Щербакова та інших.

Головною метою виховання є прищеплення дітям віри в українську ідею, в основі якої лежить служіння Україні через набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, кращих рис його національної ментальності, своєрідності світогляду; виховання здатності зберігати національну ідентичність; досягнення високої культури міжнаціональних взаємин; розвиток духовних, фізично досконалих, різнобічно розвинених особистостей [2]. Ця мета конкретизована основним завданням – виховання особистості, здатної до самостійного мислення, суспільного вибору й активної діяльності, спроможної органічно поєднувати свої права та інтереси з правами та інтересами держави, орієнтуватися на найвищі загальнонародні та загальнолюдські цінності, тобто виховання громадянина, патріота, гуманіста.

Моральне виховання молодшого школяра як суб'єкта педагогічної взаємодії пронизує всю різноманітну його діяльність, зокрема й емоційну та інтелектуальну сфери цієї діяльності. Моральне виховання у школі є не лише особливим напрямом виховання, а й аспектом інших, адже передбачає виховний вплив на дитину у школі, сім'ї, громадських організаціях і має на меті формування моральної культури, яка проявляється на різних рівнях. По-перше, у культурі моральних почуттів, що є вираженням здатності особистості до співчуття, співпереживання, милосердя, тобто відчувати чужі біль і радість як власні. По-друге, у культурі етичного мислення як раціональній складовій моральної свідомості, що виражається у знанні моральних вимог суспільства, здатності людини свідомо обґрунтувати мету і засоби діяльності. Такий ціннісно орієнтований і програмувальний рівень моральної культури залежить від світогляду особистості, етичних знань, переконань і забезпечує внутрішнє сприйняття моральної мети і засобів. По-третє, у культурі поведінки, за допомогою якої реалізуються поставлена і прийнята моральна мета. Культура поведінки характеризує здатність особистості до морального вибору і практичної реалізації мети, задумів, рішень відповідно до панівних моральних цінностей. По-четверте, в усій системі поглядів і переконань особистості, повсякденній поведінці, конкретних учинках, що здійснюються нею у різних видах діяльності, реалізується у будь-якому виді особистої культури (політичної, правової, естетичної, професійної тощо), тією мірою, якою відповідний вид людської діяльності має моральний вимір, моральний аспект [3, с. 526-527].

За визначенням А. Кузьмінського, виховання – це, по-перше, соціально і педагогічно організований процес створення оптимальних умов для формування людини як особистості. По-друге, це вплив вихователя на вихованця з метою формування в нього бажаних соціально-психологічних і фізичних якостей [4, с. 68].

Моральне виховання – це виховний вплив школи, сім'ї, громадськості, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі та практичної діяльності.

Методологічною основою морального виховання є етика – наука про мораль, її

природу, структуру і особливості походження. Мораль – це система принципів, норм і правил, які регулюють поведінку людини в суспільстві, роблять її правильною. Поняття «моральний», «моральність» використовують, коли мова йде про конкретний вчинок, практичну сторону стосунків. Отже, мораль, етику і моральність не можна вважати синонімами.

М. Стельмахович з моральним вихованням пов'язував такі категорії, як «дух», «душа», «духовність». На його думку, духовність – «це сукупність психічних явищ, що характеризують внутрішній, суб'єктивний світ людини, основні риси культурної спрямованості особистості – її життєві інтереси, переконання, погляди, ідеали, світогляд, ставлення до життя, до інших людей, до своїх обов'язків і до самої себе, її осмислення, бажання, воля, естетичні і моральні почуття» [5, с.184]. Тому, на переконання педагога, цілком справедливе вживання терміна «духовно-моральне виховання».

В. Сухомлинський за основу морального виховання особистості вважав не ідеологію, як більшість тогочасних культурних діячів, а організовану й цілеспрямовану діяльність, спрямовану на формування у дітей моральної свідомості, моральних почуттів, навичок і звичок поведінки [6, с. 125].

Мета статті: розкрити значення ідей Василя Сухомлинського для формування моральних якостей учнів Нової української школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми морального виховання мають бути головною турботою кожної людини і всієї спільноти в цілому. З погляду актуальності цих проблем необхідно використовувати різні шляхи та засоби, які можуть впливати на процес морального становлення.

Результати морального виховання характеризуються поняттями «мораль», «моральність», «моральна свідомість», «моральні почуття», «моральні переконання», «моральна спрямованість» та ін.

Усе це загалом формує моральну культуру особистості: етичне мислення, культура почуттів і культура поведінки, які визначають рівень опанування вихованцем морального досвіду суспільства, спроможність цілеспрямовано й послідовно дотримуватися моральних цінностей, норми, принципи та готовність до постійного самовдосконалення. Від рівня моральної культури залежить

моральний ідеал, джерелами якого в українському суспільстві є народна мудрість, найкращі традиції та цінності народної педагогіки, національні традиції родинного виховання, знання з різних галузей наук, власна активна діяльність вихованця і, звичайно, загальнолюдські цінності [2].

Моральне виховання ефективно здійснюється лише як цілісний процес педагогічної організації життя школярів: діяльності, відносин, спілкування, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів та гуманістичних цінностей моралі. Результатом цілісного процесу є виховання морально стійкої особистості в єдності її свідомості, моральних почуттів, совісті, моральної волі, навичок, звичок, суспільно цінної поведінки, вчинків. Визначальною базовою категорією морального виховання є поняття морального почуття – постійного емоційного відчуття, переживання реальних моральних відносин і взаємодій. Цінності моралі перетворюються на суб'єктивну моральність лише завдяки їх почуттєвому засвоєнню дитиною. Моральність для неї передусім живе почуття, реальний стан і переживання глибокого задоволення чи, навпаки, дискомфорту, страждань, фізичної відрази, самоосуду і гіркої розчарування. Завдяки почуттям моральна свідомість, яка передбачає знання моральних категорій, принципів, цінностей, усвідомлення своєї ролі і місця в суспільстві, набуває морального сенсу [1].

Провідним завданням сучасної школи є формування гармонійної, духовно багатой та національно свідомої особистості. Зважаючи на це, одним з актуальних напрямів виховного процесу сучасної школи є моральне виховання особистості.

Особливе значення для морального виховання має початкова школа. Це зумовлено специфічністю молодшого шкільного віку, оскільки він сприятливий до засвоєння моральних цінностей і знань, формування духовно орієнтованої поведінки, її мотивів [2].

Результатом морального виховання є моральна вихованість або моральність. Вони матеріалізуються в суспільно цінних властивостях і якостях особистості, виявляються в стосунках, діяльності, спілкуванні. Моральне виховання ефективно, тому що його наслідком стає моральне самовиховання (цілеспрямований вплив індивіда на себе з вироблення бажаних рис характеру) і самовдосконалення (процес

поглиблення загального морального стану особистості, піднесення всього життя) школярів.

Моральне виховання – виховна діяльність школи, сім'ї з формування в учнів моральної свідомості, розвитку морального почуття, навичок, умінь, відповідної поведінки.

Морально-етичне виховання розпочинається в сім'ї, продовжуючись у процесі соціалізації особистості. Його основу складають загальнолюдські та національні цінності, моральні норми, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві. Серед таких норм – гуманізм і демократизм, що відображаються в ідеалі вільної людини з високорозвиненим почуттям власної гідності, поваги до гідності іншої людини.

Моральне виховання передбачає формування в дітей почуття любові до батьків, вітчизни, правдивості, справедливості, чесності, скромності, милосердя, готовності захищати слабших, шляхетного ставлення до жінки, благородства, інших чеснот.

Морально-етичне виховання характеризують поняття: мораль, моральний ідеал, моральний кодекс, моральні норми, моральні переконання, почуття та якості.

Інноваційні технології у виховній роботі вчителя, класного керівника сприяють позитивній мотивації учнів до пізнавальної та виховної діяльності, створюється атмосфера довірливих, дружних відносин між учнями, учителями та батьками.

Підлітковий вік характеризується певними особливостями, які зумовлюють значну ймовірність закріплення негативізму в усвідомленні надбань моральної практики. Підлітки переживають як шок отримане в особистому досвіді відчуття входження в зону невідповідності «людини зі світу ідей» і «людини зі світу речей». Вдивляючись у навколишнє життя, підлітки схильні розглядати реалізацію моральних норм як своєрідну «гру за певних умов», тому приділяють більше уваги освоєнню цих умов і ситуацій «успіху», ніж виробленню сталих норм моральної поведінки та відповідних моральних якостей. Учні середнього шкільного віку охоче звертаються до свого досвіду у неформальних контактах з педагогами навіть без спеціального стимулювання цих послань.

Взаємодія підлітка з навколишньою дійсністю виявляє її тіньові ознаки, а реальність набагато переконливіша, ніж світлі перспективи, у цьому контексті значно зростає роль високого покликання педагогів –

уберегти душі вихованців від руйнівного впливу їх негативного морального досвіду.

Учитель не в змозі відгородити життя учнів від подій, що завдають їм моральних травм, призводять до гірких роздумів щодо моральних орієнтирів, відображають тінювий бік реальності. Але в хиткій непевності нашого сьогодення педагог може допомогти своїм вихованцям відсунути завісу негативних вражень і побачити обнадійливі прояви людської турботи, моральної стійкості. Співбесіди з учителями свідчать, що більшість з них обрали демократичний і гуманний стилі спілкування з дітьми. Найбільше дітям подобається в учителів його доброта, вміння прощати, гарно пояснювати навчальний матеріал, справедливість.

Головним фактором формування морального досвіду учнів є особистість учителя. Рівень морального розвитку, соціальна активність вищі у класах, у яких панує атмосфера довіри між класним керівником, учителями-предметниками і дітьми.

Цьому сприяють також тісна співпраця з батьківською громадськістю, залучення дітей до цікавої позаурочної діяльності. З основних рис, що характеризують вчителів, діти відзначали вміння бачити в них особистість, справедливість, доброзичливість.

Педагогічні колективи закладів освіти Кіровоградської області системно працюють над вихованням у дітей почуття співпереживання, милосердя, добротворчості.

Особисте долучення учнів до спільної з вчителем діяльності в процесі застосування сучасних освітніх технологій здійснюється через розв'язання соціально-моральних завдань, що ставлять учнів в умови свідомого вибору і практичної реалізації особистісної позиції.

Згідно з Програмою «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 31.10.2011 р.), метою виховання є формування морально-духовної компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал.

Зміст освітньої роботи закладів освіти орієнтується на систему цінностей і якостей особистості, що розвивається і проявляється через власні ставлення.

У практиці роботи закладів впроваджуються такі технології, методи та форми діяльності, які ставлять за мету не нав'язування правил і норм та примусове їх

виконання, а створення умов для осмислення суті цих правил і норм, їх доцільності, добровільного сприйняття, творчого застосування, набуття досвіду морально-ціннісного ставлення до самого себе, до людей, до навколишнього світу.

У джерелах можна подають різні класифікації інноваційних технологій. Пропонуємо розглянути найпоширеніші серед них, які використовуються в практиці закладів освіти області.

Технологія виховання успішної особистості (учнівське шкільне управління, дитяче об'єднання).

Персоніфіковане (індивідуальне) виховання (індивідуальні бесіди, доручення, творчі завдання).

Проектна технологія. Як свідчить практика, лише самостійно дослідницька, пошукова діяльність переводить її (діяльність) у творчі вчинки, високий рівень морально-етичної поведінки особистості, а отже, веде до успіху. У проектній діяльності увага класних керівників акцентується на таких аспектах:

- розвиток творчої особистості дитини;
- виявлення та становлення індивідуальних особливостей школярів;
- рівні особистісно-виховних досягнень учнів.

Інтерактивна акція – низка заходів інформаційно-просвітницького спрямування. Ці заходи можуть бути як окремою самодостатньою подією, так і складовою частиною тематичного концерту або ігрової програми.

Під час проведення тематичних тижнів, спрямованих на профілактику та запобігання формуванню в учнів негативних звичок, рис характеру, проявам асоціальної поведінки дітей та підлітків, випускаються та розповсюджуються буклети та пам'ятки: «Безпека в Інтернеті», «Закон та ми», «Небезпечна іграшка», «Вогонь-друг, вогонь-ворог», «Безпека в домі», «Первоцвіти» та інші.

Ігрова технологія.

Розвивальне виховання.

Технологія саморозвитку особистості (портфоліо учня). Ефективною технологією розвитку учнівської молоді є технологія Портфоліо успішності особистості, педагогічна філософія якого виражається формулою «Візьми відповідальність за свою успішність на себе».

Колективні творчі справи. Колективні творчі справи – це передусім повноцінне

життя учнівського та педагогічного колективу і водночас їх спільна боротьба за покращення навколишнього життя. У цьому житті, у цій боротьбі педагоги – старші друзі дітей, які діють разом з ними і попереду них. Про це свідчать проведені трудові десанти та акції: «Школа наш дім, а ми господарі в нім», «Дерева-легені планети», «Збережемо первоцвіти», проєктна діяльність та інше.

ІКТ-технології. Запровадження ІКТ сприяє забезпеченню повного і постійного доступу користувачів до надбань культури, писемності, традицій та звичаїв усіх народів, світових інформаційних електронних ресурсів. Класні та інформаційні години супроводжуються комп'ютерними презентаціями, складеними або вчителем, або учнями та використанням матеріалів Інтернету.

Активно застосовуються інтерактивні форми роботи: ток-шоу, інформаційні вітальні, конференції, інтелектуальні ігри, заочні подорожі, флешмоби, екскурсії, ігри-драматизації, форум-театри, настільні ігри, ярмарки, народні ігри, огляди-конкурси, тренінги, рольові ігри, диспути, презентації, виставки дитячої творчості, книжкові виставки, стінгазети, тематичні стенди, відеоролики тощо.

Формування моральної свідомості учнів нерозривно пов'язане із розвитком навичок соціальної поведінки, реальної діяльності, в ході якої складаються не тільки моральні поняття, але й почуття, звички і інші неусвідомлені компоненти морального обличчя особистості. Характерний для особистості засіб вирішення моральних проблем, як системи цінностей, з якою вони співвідносяться, формується в ході практичної діяльності дитини і її спілкування з оточуючими людьми.

Процес засвоєння моральних знань школярами суттєвим чином залежить від навчання їх правильному сприйманню моральної ситуації, адекватній оцінці моральних вчинків, розумінню моральних мотивів. Поряд з цим необхідно виховувати єдність між правильним розумінням моральної ситуації і вмінням школярів співпереживати, співчувати, виховувати особистісне ставлення до тих чи інших моральних явищ, вчинків.

Ефективність процесу засвоєння моральних знань школярами передбачає цілеспрямовану роботу, що сприяє формуванню в учнів уміння правильно сприймати моральну ситуацію, представлену в літературному творі або вибрану із реального життя;

уміння дати оцінку, адекватну модальності ситуації, що аналізується; уміння правильно визначати мотиви морального вчинку; уміння співпереживати, співчувати іншій людині; уміння виражати особистісне ставлення до тих чи інших моральних ситуацій, моральної потреби діяти певним чином.

Висновки.

Важливе значення морального виховання у розвитку та формуванні особистості усвідомлювалось у педагогіці ще з давніх-давен. Багато видатних педагогів минулого підкреслювали, що підготовка доброзичливої людини не може зводитися тільки до її освіти і розумового розвитку, і на перший план у вихованні ставили моральне формування самої особистості.

У загальному аспекті мораль – це ідеї, принципи й закономірності, ціннісні орієнтації гуманних, демократичних відносин, які в конкретних умовах реалізуються у системі постійно вдосконалюваних норм, процедур і правил діяльності та поведінки в інтересах усіх. Найвищий рівень моралі там, де впроваджуються й удосконалюються гуманні відносини, повага і любов до ближнього, доброта, свобода, рівність, верховенство народної культури.

Ключовими завданнями морального виховання є:

- виховувати доброзичливість, чуйність, готовність безкорисливо допомогти людині у біді, уміння співчувати;
- виховувати прагнення жити і вчиняти за принципами загальнолюдської моралі;
- поступово привчати дітей до моральних норм суспільства;
- формувати позитивний моральний досвід дітей;
- спрямовувати почуття і поведінку вихованців на набуття і реалізацію моралі суспільства;
- формувати особистість учня як відповідального члена суспільства.

Розв'язання проблеми морального виховання учнів відбувається у взаємозв'язку педагогічного і психологічного знання, з урахуванням вікових психофізіологічних особливостей дитини. Досягнення ефективних результатів у вирішенні окресленої проблеми передбачає використання філософського підґрунтя сучасних наук про людину та її діяльність у граматичному поєднанні із здобутками етнопедагогіки та педагогічної спадщини минулого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузьмінський А. І. Педагогіка: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання-Прес, 2004. 445 с.
2. Лозовой В. О. Моральна культура особистості як серцевина її духовності // *Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації*: зб. наук. пр.: за матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 5-6 листопада 2014 р., м. Харків: у 2 ч. Ч. 1 / ред. О. Г. Романовський, Ю. І. Панфілов. Харків: НТУ «ХП», 2015. С. 20-24.
3. Модельна навчальна програма «Етика. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Ашортія С. Д., Бакка Т. В., Желіба О. В., Козіна Л. С., Мелещенко Т. В., Щупак І. Я.) : Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 липня 2021 року №795. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Etyka.i.kursy.moral.spryam/Etyka.5-6-kl.Ashortia.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 02.04.2023).
4. Овчарова О. Ідеї В. О. Сухомлинського про моральне виховання школярів на сторінках вітчизняних періодичних видань. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011, Вип. 571. Педагогіка та психологія. С. 124–128.
5. Рікер П. Етика і мораль. К.: Вид-во УАДУ, 2005. С. 269-283.
6. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка. К.: Вид-во ІЗМН, 1996. 327 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти томах. К.: Радянська школа, 1976-1977.